

Jan Malinovský *

K regionálním problémům, o kterých se tak často „nemluví“

Abstract

Development of the specific territorial whole, generally said within the region, is one of the dimensions of development and it concerns each of us. It is always in our interest that the place with its regional neighbourhood meets our needs as well as ideas in comparison with by other (mostly) prosperous localities. Therefore, it is necessary to use the possibility of cooperation both on one horizontal level (in a region) and towards a number of vertical levels. The article offers to discussion the chosen aspects of the generation of clusters. In this modern form of innovative cooperation shaping at the local level the significance of the factor of neighbourhood and transformation of the environment „culture“ are emphasized. They are considered as the basis for cluster initiative sustainability in the future for both the very participants and regional development. Forming of these innovative relations is a very needed qualitative stage of the recent restructuring process that consists in increasing the new knowledge-enterprise trust within the region.

Regionální problémy jsou většinou velmi diskutovanými tématy také proto, že se diskutantů bezprostředně týkají tím, že diskutant v dotčeném regionu žije. Každý v tomto případě porovnává konkrétní regionální problém se situací v jiném kraji nebo jej hodnotí z hlediska budoucího vývoje v národních, evropských anebo i v rámci světových souvislostí. Regionální problémy jsou často hnacími silami nejen rozvoje regionu, ale pro každého.

Regionální rozvoj je jednou z dimenzí rozvoje a respektuje dvě důležitá hlediska. Jednak můžeme hovořit o pohledu a uznání názorů vlastních obyvatel anebo podnikatelů na vlastní rozvoj včetně jeho nejbližšího okolí-regionu, a pak můžeme vnímat druhé hledisko (úzce související s prvním) reprezentující záměry, které v územní hierarchii řízení a správy občané svěřují centrálním orgánům k rozhodování o uplatňování celospolečenských zájmů v rozvoji jednotlivců a jejich regionů. Obě hlediska jsou relevantní, jejich aktéři se musí vzájemně vnímat a spolupracovat v rámci svých právních pravomocí (např. subsidiaritně).

Uplatňuje se dnes řada forem a směrů spolupráce. Např. se často hovoří o PPP, (PublicPrivatePartnership) nebo „jen“ o PPC (PublicPrivateCooperation), další mohou být zaměřeny na komunitní, na konkurenceschopnou formu

* Ing. Jan Malinovský, Ph.D.,

katedra regionální ekonomiky, Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava,
Sokolská tř.33, 701 21 Ostrava 1

spolupráce (např. inovační, regionálně marketingovou) anebo nakonec i jiná horizontální témata jako je např. ochrana životního prostředí. Ke každému z možných směrů spolupráce přijímá příslušný subjekt a úroveň řízení a správy své vlastní strategie, v nichž reaguje nejen na oblasti, které jsou jí svěřeny k rozhodování, ale také na vytýčené směry rozvoje vycházející z nadřazené úrovně rozhodovacích orgánů. Existují proto jak horizontální, tak vertikální směry spolupráce.

ČR připravuje svůj návrh k naplnění cílů a iniciativ EU na léta 2007-2013 (vytýčených v *Community Strategic Guidelines*) v podobě Národního rozvojového plánu ČR na toto období. Vychází přitom z vlastních dokumentů rozvoje (např. Strategie hospodářského růstu ČR, Strategie regionálního rozvoje ČR), které jsou zase určitou „směrnici“ např. pro regiony v ČR. Celý systém vertikálního propojování „směrem dolů“ až k jednotlivým subjektům a od nich „směrem nahoru“, je dnes postaven na strategických rozvojových dokumentech, programech a projektech. Hovoříme o programově-projektovém řízení rozvoje.

Od konkrétních místních aktérů se chtějí projekty a uplatnění horizontální spolupráce. Od vyšších úrovní rozhodování se očekávají strategické dokumenty k vytvoření vertikálních vazeb. Chybějící (nefunkční) některý prvek v tomto hierarchickém systému řízení rozvoje může vytvářet jednu z příčin existence regionálních rozdílů. Jejich vnímání je pak jen prvotní otázkou pro jejich řešení prostřednictvím programově-projektového systému. Některé odvětvové resorty ČR však řeší disparity spíše operativně (dálniční propojování ČR není jen moravskoslezskou vážnou disparitou). Je tomu u nás i naopak. Např. národní programy zaměřené na podnikání a inovace, vytváří prostředí pro iniciativy aktérů v regionu. Zde se však naráží na jiný druh bariér, tj. schopnost subjektů spolupracovat např. při inovacích.

Bariéry, stejně jako úspěchy rozvoje tak můžeme popsat u řady konkrétních i systémových příkladů. Následující příspěvky mají otevřít diskusi a podat další témata podrobněji tak, jak se často o nich „nemluví“ nebo nejsou až tak známé. Pokračování v podávání podobných témat bude záviset na reakci na tento první „balíček“ příspěvků a zájmu dalších autorů přispět ke sdělení vlastních názorů. Jde také o to osvojit si učení se vládnout (*Learning by governance*) jak na regionální úrovni, tak regionálně na národní úrovni, a to spoluprací evropsky i místně, globálně ekonomicky s vlastní regionální kulturou.

Problematika klastrů

Problémy spojené s otázkami regionálního rozvoje se dostávají do popředí zájmu jak u mnoha vědních a výzkumných disciplín, tak také u praktických politik. Tento zájem je motivován především obavou z možného napětí anebo přímo dysfunkcí celých sociálně-ekonomických systémů v důsledku přílišné prostorové nerovnoměrnosti v distribuci bohatství a moci. V zásadě se jedná o hledání kompromisu mezi potřebou ekonomické výkonnosti a konkurenceschopnosti na straně jedné a sociálně-ekologickou udržitelností a politickou soudržností na straně druhé. A protože stabilita celé země může být

dosažena pouze při určité míře stability a funkční propojenosti jejich segmentů - tedy i územních, tzn. regionů - není udivující, že regionální rozvoj se stal jedním z velmi frekventovaných pojmů současnosti. Do regionálních společenství se promítá všechno to co bylo naznačeno a ještě něco navíc, můžeme to nazvat „kulturou“ specifickým prostředím.

Klastrové iniciativy se staly v ČR aktuální záležitostí k uplatňování také díky iniciativy aktérů Moravskoslezského kraje již před rokem 2002. Záměr a nakonec i vytvoření Moravskoslezského strojírenského klastru bylo impulsem i příkladem k vytvoření určitých forem podpor ze strany Ministerstva průmyslu a obchodu ČR (CzechInvestu), které byly zařazeny do Operačního programu průmyslu a podnikání. Můžeme odpovědně říci, že mezi „aktéry“ (osoby anebo instituce táhnoucí příslušnou iniciativu v regionu) byla naše katedra, konkrétně K. Skokan [7], dnešní proděkan Ekonomické fakulty VŠB – Technické univerzity Ostrava, v té době člen katedry regionální ekonomiky. Všichni aktéři této aktivity vycházeli nejen ze zahraničních zkušeností, ale co je také podstatné, základní axiomy těchto praktických příkladů, byly i teoreticky zpracované M. Porterem (např. vydané v Bostonu v roce 2000), a tím se staly vhodné pro studium na univerzitách. Podobné disciplíny s teoretickými a praktickými základy (a nejen ekonomické) jsou vždy vhodnými tématy k výuce a výzkumu na moderních univerzitách. Můžeme s určitým uspokojením konstatovat, že klastrové teoretické i případové studie ze zahraničí, jako specifická forma územního síťování, je od roku 1998 nabízena ke studiu na naší ekonomické fakultě studentům oboru Regionální rozvoj.

Jestliže první podoby propojovaných podniků ve vysoké míře byly koncipovány v rámci tzv. „*industrial districts*“ již počátkem minulého století (např. práce A. Marshalla v roce 1920), pak k dnešnímu dni uplynulo dlouhé období, během kterého se tento výchozí model dále rozvíjel až k podobě „dnešního“ pojetí klastru. Tato forma podnikatelského „propojování“ s výzkumem a vývojem měla vždy určité územní ohraničení. Je obtížné dnes bez hlubší studie vyslovit tvrzení, zda nejdříve byly tyto klastrové iniciativy na úrovni vyspělých nadnárodních společností nebo zda na lokální územní úrovni. Třetí varianta musí počítat i s tím, že obě tyto krajní regionální úrovně začaly využívat výzkumně-vývojově-podnikatelského síťování téměř současně (vyvolané např. Lisabonským dokumentem EU).

Podnikatelský sektor dostával od 80.let minulého století nový smysl a stal zdrojem lhně podnikatelského stavu a tím i tržně hospodářské dynamiky [2] regionálního / místního rozvoje. Tak jak se postupně měnil fordovský způsob výroby odčleňováním (desintegrace) velkých podniků v rámci velkoprostorových sítí k využívání výhod lokálního a regionálního firemního „propojování“, tak se měnil i obsah, charakter těchto vztahů a rozsah zapojování nevýrobních regionálních subjektů. Nedávno nové globální výzvy nadnárodních korporací ke změnám a inovacím se dostaly do lokálního, regionálního prostředí. I velké korporace využívají flexibility místních firem (např. je nakonec kupují).

Stále nové a nové vznikající malé a střední podniky jako „produkt milieu“ využívají nové poznatky k zaplnění tržních mezer na místní trhu, aby se

v budoucnu mohli účastnit soutěže o konkurenceschopnost na vyšší než regionální úrovni. Malým firmám je v podstatě určen vývoj ve výpočetní technice, informačních a komunikačních technologiích a rozvoj volného obchodu. Velké království Microsoftu také vytvořila úzká skupina studentů v původně zemědělské oblasti Silicon Valley, o které se nevědělo jak změnit neperspektivní podmínky místních obyvatel. Musíme přiznat, že aktivita plánovačů regionálního, místního rozvoje dnes není v tom, určit prstem konkrétně kdo a s jakou aktivitou se bude rozvíjet v určitém území, lokalitě, ale v tom vytvořit k tomu vhodné podmínky.¹

Je tomu dnes skutečně tak, že je nutné využívat zájmu iniciačních „aktérů“, kteří se rozhodnou na základě svých individuálních kalkulací lokalizovat se v určitém regionu, lokalitě (průmyslové zóny jsou podobným konceptem). Konkrétní příklady dílčích aktivit v místním dosahu (v podobě zde uvedené, ale také další jako je síť Hruška již nejen v Ostravě), se většinou až následně stávají „materiálem“ pro studium a zobecnění, které má také posloužit jako příklad jiným.

Zkušenosti ze studia těchto regionálních procesů nás nutně vedou k tomu, že jinde uskutečněné úspěšné příklad rozvoje regionu nelze doslova přenést do jiného prostředí. V tom jiném prostředí se jednak subjekty k cizím elementům staví s nedůvěrou a mají k tomu racionální důvody, historické zkušenosti a místní „zakořeněnou“ „kulturu“ prostředí. I časově se pro imitování vzorových příkladů velmi rychle mění důležité souvislosti. Proto je snad důležité při studiu regionálního rozvoje rozvíjet určitou volnost v podávaných obecných poznatcích. Doplňujeme je konkrétními příklady a zkušenostmi odborníky z praxe našeho regionu k získání schopností, které absolventi uplatní a budou realizovat v jiném čase a vytvářet tak novou „kulturu“ prostředí. Jednou z těch obecných důležitých poznatků jsou takové procesy jako jsou budoucí trendy v regionální spolupráci a síťování. Budou platné nejméně v době, kdy si absolventi založí své aktivity. Ale pak budou muset studovat nové procesy, principy a metody (nebo podobné v jiném provedení). Pohled na klastry a očekávání, které se jim nově přiřazují je toho příkladem. Přesto i zde najdeme zneužívání náplně klastrových iniciativ. „Módní“ pojem se často přiřazuje k aktivitám, které pojetí klastrů neodpovídají.

Využijme definice klastru k diskusi o tom, co klastry vlastně jsou, nebo co by měly být, pokud bychom nechtěli zdefraudovat společenský charakter tohoto pojmu. Opravdu když řekneme klastr musíme mít na paměti, že jde určitý územní (regionální) shluk subjektů s nejméně z pěti bazickými činnostmi, které při svém zrodu zastupují [6]:

¹ Podobný příklad je Stodolní ulice. Původně nepůvabná část centra Ostravy, s kterou si většina nevěděla rady co do využití, je dnes příkladem koncentrace velice atraktivní čtvrtě zejména pro mladé lidi. Snad na počátku tohoto zvratu stálo rozhodnutí o umístění stanice policie a následně uklidnění v okolí Stodolní ulice. Vedle toho nízké nájemní prostor a ceny neopravovaných budov byly vhodné pro klubové kulturní aktivity. Rostoucí počet restaurací a technické investice města jen podpořily marketing jednotlivců a vytvořilo společný (územní) územní marketing Stodolní ulice.

- *výzkumné a vývojové aktivity* (poznatek a myšlenku),
- *technologickou platformu* (ověřovací „laborator“),
- *podnikatelský duch* (kalkulující efektivitu a subjektivitu),
- *realizátora* (uživatele, spotřebitele) a
- *poradenskou instituci* (znalou regionální prostředí).

Je namísto diskutovat i o takové otázce kolik subjektů má tvořit klastr. Nemáme zde na mysli „zralou“ klastrovou iniciativu (aniž použijeme pojem konečnou), kdy shluk subjektů plní po dlouhou (např. po pětiletou dobu) svou funkci a má i nadnárodní rozměr sítě. Protože je pro naši republiku důležitá zakládací fáze klastrových iniciativ, budeme hovořit především o počtech subjektů nutných (potřebných) k založení klastrové iniciativy. V tomto počátečním stadiu klastru se u nás názory a praktické příklady velmi různí. CzechInvest ve svých podmínkách programu Klastry vymezuje podmínku zapojení 15. subjektů, pokud by měla být poskytnuta finanční podpora k jeho založení, tzn. podpora pro institucionalizaci technologického shluku. Znamená to z každé výše uvedených skupin zapojit 3 subjekty. Zcela oprávněně je kritizována tato podmínka z různých důvodů (např. univerzita může jako jeden subjekt plnit úlohu dvou nebo dokonce tří subjektů). Opačnou pozici co do počtu subjektů klastru demonstruje strojírenský klastr², kde jde o cca 30 subjektů. Organizování širokých inovačních aktivit u takového počtu subjektů se jeví na první pohled jako velmi náročné a vyžaduje stále aktivní vysoce odborný manažerský tým. Rozhodující jsou samozřejmě výsledky činnosti klastru, ale o tom zde nechceme dále hovořit.

Pro nové programové období EU v letech 2007-2013 se v ČR připravují měkčí podmínky pro stanovení určitého počtu subjektů [1, 5]. Reflektuje se tak poznatky získané z utváření dosavadních klastrových iniciativ v ČR (rozmístění ukazuje Obr. 1), regionální podmínky a odvětvová specifika. Obory jsou v různých fázích technologické cesty v jednotlivých regionech a iniciativní podstata chování subjektů, která v určité míře zakládá pevnost budoucích vztahů na ochotě a schopnosti subjektů, je důležitější než direktivní respektování pevných podmínek (např. nutných 15 subjektů viz výše).

² Více např. Moravskoslezský strojírenský klastr [on-line]. Dostupný na: <http://www.msskova.cz/> 1.12.2005.

Obrázek 1: Existující klastrové iniciativy v krajích ČR

Zdroj: CzechInvest [on-line]. Dostupné na: <http://www.czechinvest.cz> 1.12.2005.

Technologická cesta se stává výchozím atributem zárodku, utvoření a rozvoje klastru. Předmětem (jádem klastru) mohou být samozřejmě i technologie např. finančního produktu nebo produktového balíčku cestovního ruchu, tzn. inovační cesta někdy nazývaná jako nehmotná. Jádrem této cesty se v každém případě stává nejprve vybraná technologická specializace postavená na vizi využití určité (nové) zatím nevyužité myšlenky k užití. Přitom je možné, že jinde, v jiném regionu, na jiném kontinentu či někde ve světě, již může existovat řešení i dílčí části této inovační cesty.

Můžeme se setkat i s jinými klastrovými iniciativami než ukazuje Obr. 1. Hovoří se o dřevařském, jedna diplomová práce byla zpracována na téma lesnického klastru, ale slyšeli jsme také o panelovém klastru. Vidíme, že tyto formy inovačního síťování mohou vznikat v různých oborech a odvětvích. Měli bychom v zájmu zařazení naší republiky do trendů vývoje úspěšných typů aktivit ustupovat od podstaty klastrů a pod pojmem klastr zahrnovat sítě s neformálními vztahy, které mají více obchodní cíle než cíle inovační?

Inovace je nejdůležitější podstatou klastru, pokud nechceme význam tohoto pojmu odklonit od původního Portrova modelu nebo od úspěšných příkladů jak dnes kultivovat podnikatelské prostředí. Inovace tak aktivizuje utvoření nové

technologické platformy s novými subjekty. Zárukou pevné šířky a dostatečné délky technologické cesty budoucího rozvoje klastru je především rychlost nabalování inovátorů (často i potenciálních) na výchozí inovační technologickou specializaci. Zejména zpočátku je rychlost nabalování určována celou řadou faktorů, které musí mít územně prostorové, regionální, charakteristiky postavené na atributu blízkosti.

Blízkost subjektů zde hraje důležitou roli v rychlosti ustanovení a funkčnosti klastru nejen v podobě fyzické vzdálenosti, ale také v blízkosti:

- *technologické* (v odborné komunikaci a technologickém spojování),
- *organizační* (osobně se scházet a zprostředkovávat světové poznatky) a nakonec i v blízkosti
- „*kulturní*“ (danou podobností v přijímání např. konsensu, uplatňování hodnotové stupnice apod.).

Výhodou klastru je zpočátku dobrovolná síťová podstata organizování projekce, prototypů, inputů a provozu výrobních jednotek, nových zákazníků a konečně i výnosů pro zúčastněné. Technologická novinka v rámci technologické cesty se stává prvotním impulsem k určení „ložiska, zárodku“ existujících nebo potenciálních konkurenčních výhod, které svůj základ musí mít v regionu.

Mezi regiony existují systematické rozdíly v inovacích. Vzhledem k různému vybavení faktory a cenám těchto faktorů se v regionech vyrábí s různými kombinacemi faktorů, které mohou substituovat podél určité technologické cesty. Nové výrobní technologie nejsou, a to ani při konkurenčních podmínkách, všude dostupné. Regionální subjekty jsou přesto schopné poskytnout svá určitá specifika a relevantními funkcemi přispět ke spolupůsobení v rámci regionálního prostředí. Podmínky lokality a regionální faktory dlouhodobě ovlivňují vytváření specifických podnikových struktur, způsoby chování a prostřednictvím nich nepřímou podnikové inovace [2].

Založení klastru je náročným procesem tvorby určitého technologického a organizačního systému. Vytvoření a udržení těchto systémů vyžaduje (i) *Komplexní souhrn* hospodářských, institucionálních, sociálních a ekonomických mechanismů, (ii) *Institucionální rámec*, který je schopný přijímat inovace a (iii) *Vhodné makroekonomické podmínky*.

Byly zde nastoleny jen některé témata jedné problematiky regionálního rozvoje (klastrovým iniciativám). Mohou přinést firmám, univerzitám, výzkumu, vývoji a dalším aktérům v regionech efekty a nové vztahy. Ty pak jsou důležitou etapou předcházejících provedených kroků restrukturalizace naší ekonomiky a společnosti. Cenné na tom je, že budou založeny na nové „kultuře“ prostředí iniciované samotnými subjekty v regionech s moderním obsahem a s IKT. Diskuse je jedna forma tyto cestu klastru uskutečňovat.

Použitá literatura:

- [1] Cohesion Policy in Support of Growth and Jobs: Community Strategy Guidelines, 2007-2013. COM (2005) 0299. Brussels 05.07.2005.

- [2] MAIER, G., TÖDTLING, F.: *Regionálna a urbanistická ekonomika*. 2. díl. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: ELITA, 1998. 314 s.
- [3] MALINOVSKÝ, J.: Relevantní ekonomické aspekty současného regionálního rozvoje v České republice a Moravskoslezském kraji. In: *Ekonomické, ekologické a sociální aspekty transformačních procesů průmyslových regionů v integrující Evropě*. Str. 33-52. Ostrava: VŠB – Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2004.
- [4] MALINOVSKÝ, J.: Restrukturalizace průmyslu a adaptace podmínek pro rozvoj regionu severní Moravě a Slezska. Zborník z medzinárodnej konferencie *Aktuálne problémy regionálneho rozvoja*, 28.-29. 5. 1997, str. 61-68. Banská Bystrica: IROMAR, 1997. ISBN 80-8055-052-2.
- [5] Národní inovační politika České republiky na léta 2005-2010. Schváleno usnesením vlády ČR č. 851 dne 7.7.2005.
- [6] MALINOVSKÝ, J., LUKÁŠ, Z., SMELÍK, R. A KOL.: *Studie pro vyhledávání subjektů vhodných pro klastr*. Interní materiál CzechInvestu. 119 s. Ostrava: VŠB – TU Ostrava, Ekonomická fakulta, 2005.
- [7] SKOKAN, K.: *Methodology for Regional Clusters Establishment*. 1. vydání. Ostrava: Repronis, 2004. 160 s.